

TANULMÁNYOK

Illés Mária

A gazdaság emberközpontúvá válásának fő kérdései

Az emberközpontú gazdaság azt jelenti, hogy a gazdasági folyamatok az ember szempontjai szerint, az ember érdekeivel és méltóságával összhangban szerveződnek. A téma jelentős átfedésben és kölcsönhatásban van a kultúra, vallás, iskolázottság, a fenntarthatóság, valamint a társadalmi berendezkedés és az érdekérvényesítési lehetőségek témaköreivel. A folyamatok átalakításának megalapozása több diszciplína területéről igényel összehangolt, célirányos kutatásokat. A tudomány feladata a gazdaság emberközpontúságának követelményeivel összhangba hozható módszer-alkalmazások, működési mechanizmusok alapos feltárása, és választ kell keresnie a szerves átalakulás tartalmi és módszertani kérdéseire is.

Kulcsszavak: emberközpontú gazdaság, fenntarthatóság, profitérdek, globalizáció, a munkanélküliség természetes rátája

JEL-kód: B41, J01, L20, M21, O10

Bevezető

Napjaink tudományos irodalmában világszerte előtérbe került az „emberközpontú” jelző használata. Néhány példa: emberközpontú kormányzás, emberközpontú társadalmi fejlődés, emberközpontú tudomány (2017-ben a Magyar Tudomány Ünnepeinek ez a mottója), emberközpontú közgazdaságtan, emberközpontú kutatás-fejlesztés, emberközpontú technológia, emberközpontú etika, emberközpontú egészségügy, emberközpontú pszichológia (az Ursus Libris ezzel a címmel könyvsorozatot ad ki) stb. Az emberközpontúság hangsúlyos előtérbe kerülésének kiváltó oka az általános társadalmi és gazdasági válságjelenségek világméretűvé válása. További elmélyült elemzés döntheti el, hogy a jelző jelenlegi széleskörű alkalmazása mely esetekben jelzi egy új szemléletű irányvétel formálódását, és előfordulnak-e olyan esetek, ahol inkább egyfajta divat, jelszószerű szóhasználat feltételezhető.

Az emberközpontú jelző (értelmezésem szerint) azt jelenti, hogy a jelzett témához kapcsolódó folyamatok az ember szempontjai szerint, az ember érdekeivel és méltóságával összhangban szerveződnek.

A gazdasággal összefüggésben az emberközpontúság még a múlt század második felében, Schumacher (1973) A kicsi szép c. világhírű munkája révén vonult be a szakmai köztudatba. (A könyvben szereplő legkorábbi tanulmányok 1961-ből valók.) A munka közérthető, olvasmányos megfogalmazásban hirdeti az emberléptékűség eszméjét, felhívva a figyelmet arra, hogy az ember gazdasági ügyeit nem lenne szabad úgy intézni, mintha maga az ember egyáltalán nem is számítana. A tematika lényegesen szélesebb tartalmi sávot fog át, mint a közgazdaságtani diszciplína. (Ezt mutatja többek között „A legnagyobb erőforrás – az oktatás” c. fejezet, melyben számos bölcsélet, szépirodalmi utalás és idézet is szerepel.) A könyv a megjelenésekor óriási szakmai érdeklődést váltott ki. Nemzetközi kutatási programok is szerveződtek az eszmék továbbgondolására és megvalósíthatóságuk vizsgálatára. (A magyar kiadás 1991-ben jelent meg. Mivel az akkori rendszerváltó gazdaságpolitika a „kicsi szép”-pel ellentétben a „multi szép” jelzőt állította középpontba, a könyv hazai megjelenése szakmai körökben nem bírt igazi hírértékkel.)

Az emberközpontú gazdaság témájában hasonlóan széles tartalmi sávot átfogó publikációk megjelenése nem jellemző. Ezt az emberközpontú gazdaság komplexitása, szerteágazó össze-

függésrendszere és rendkívüli bonyolultsága magyarázza. Viszont több ezerre tehető azon könyvek és tanulmányok száma, melyek a gazdaság emberközpontúságának témaköréhez (is) kapcsolhatók. A fogalmi kérdések és a kapcsolódási pontok azonban rendezetlenek. A témához való érdemi hozzászólás elsődlegesen a fogalmi kérdések valamiféle rendezését igényli.

A tanulmány célja az emberközpontú gazdaság mibenlétének értelmezése, majd erre alapozva áttekinteni azokat a fő kérdéseket melyek tisztázása révén feltárhatók az emberközpontú gazdaság működési elvéhez való közeledés lehetőségei. A kutatás módszere: gazdaság-szabályozási és gazdálkodás-módszertani összefüggések keresése és elemzése, logikai összefüggések, szakirodalmi források és gyakorlati tapasztalatok alapján.

Fogalmi kérdések

Az emberközpontú gazdaságról szóló, illetőleg azt érintő publikációk magát az emberközpontú gazdaságot (ismereteim szerint) nem definiálják, és a leírások, elemzések alapján nem is bontakozik ki az emberközpontú gazdaság valamiféle egységes felfogása. A bevezetőben szereplő általános értelmezésből kiindulva az emberközpontú gazdaság azt jelenti, hogy *a gazdasági folyamatok az ember szempontjai szerint, az ember érdekeivel és méltóságával összhangban szerveződnek*. Ebben a felfogásban az emberközpontú gazdaság témája a legbonyolultabbak közé tartozik. Jelentős átfedésben és kölcsönhatásban van

- a kultúra, vallás, iskolázottság,
- a fenntarthatóság, valamint
- a társadalmi berendezkedés és az érdekérvényesítési lehetőségek nyílt és rejtett csatornái

témaköreivel.

Az összefüggések egy sematikus vázlatra szerepel az 1. ábrán. A valódi összefüggések azonban az ábrázoltnál is lényegesen bonyolultabbak.

1. ábra: A gazdaság emberközpontúságával jelentős átfedésben és kölcsönhatásban lévő témakörök

(The topics which are overlapped and interaction with people centered economy)

Forrás: saját szerkesztés

A kultúra, a vallás és az iskolázottság általános jellemzőitől függ az ember értékrendje. Ettől függ továbbá, hogy az ember milyen színvonalú teljesítmény-elvárások szerint vonható be a gazdálkodási, és a hozzá kapcsolódó tevékenységi folyamatokba, másrészt ugyanezek az ismérvek a fő meghatározói annak, hogy a gazdaság általános és konkrét működési folyamataival szemben az ember részéről milyen elvárások jelentkeznek (jelentkezhetnek). Ebben az összefüggésben a vallás nem annyira a valláselméleti kérdések alapján hat, sokkal inkább az emberek vallási-kulturális és iskolázottsági szint alapján kialakított értékrendje a meghatározó. A gazdaság a képzettségi igény oldaláról befolyásolja az iskolázottság szintjét és minőségét, másrészt a javak kínálatának kommunikációja révén befolyásolja az anyagi javak iránti igények súlyát, terele azok struktúráját. A gazdaság fejlettsége és az érvényesülő elosztási mechanizmusok határozzák meg az életminőség, életszínvonal általános anyagi alapjait.

A fenntarthatóság kifejezés valójában az emberi élet Földön való fenntarthatóságának egy tömör kifejezése. A fenntarthatóságot fenyegető körülmények komplex kérdéskörébe beletartozik - többek között - a társadalmi különbségek növekvő tendenciája, a túlnépesedés, az élelmi-szer-ellátás, az egészségügy, valamint a természetvédelem. A megoldási lehetőségek kérdésköre átszövi az ember életfeltételeinek, életkörülményeinek, kulturális beállítódásának a komplex rendszerét. Egyre határozottabbá válik az a felismerés, hogy a fenntarthatóság alakulásában a gazdaság meghatározó jelentőségű szerepet játszik a maga hajtóerőivel, működési feltételeivel, fogyasztói motivációival. Az emberközpontú gazdaság értelemszerűen magába foglalja a gazdaságnak a fenntarthatóság követelményeivel való összhangját is. (Több fenntarthatósággal foglalkozó tanulmány utal az emberközpontúság kérdésére is.)

Érdekérvényesítés. Közismert, hogy a világ immár évezredek óta a szerint működik, hogy milyen érdekek mozgósító erejétől hajtott társadalmi csoportok jutnak érdekérvényesítési helyzetbe, és érdekérvényesítő képességük – fizikai, szellemi és kommunikációs oldalról – mennyire erős. A valódi hajtóerők működésének átláthatóságát nehezíti, hogy a nyílt, és általában törvénybe foglalt érdekérvényesítési lehetőségekhez képest rejtett csatornákon érvényesülő érdekek is dominanciára juthatnak. (Ez utóbbiakba beleértendő a megtévesztő kommunikáció palástjába bújtatott érdekérvényesítés is.) A nyílt és rejtett érdekérvényesítési folyamatok közvetlenül alakítják – többek között – a gazdaság mindenkori működési rendjét is, és hatást gyakorolnak a kultúrára, a vallásgyakorlásra, az iskolázottságra. Valójában elsődleges meghatározói a gazdasági működés emberközpontúság szerinti jellemzőinek is.

Diszciplináris sajátosságok. Az emberközpontú gazdaság messze nem azonos az emberközpontú közgazdaságtannal. A közgazdaságtani diszciplína nem foghatja át mindazokat a tudomány által vizsgálандó kérdéseket, melyek egy emberközpontú gazdaság kérdésköréhez tartoznak. A gazdaság eleve szélesebb tudományos spektrumban helyezkedik el, mint a gazdaságtani, illetőleg közgazdaságtani diszciplínák vizsgálódsági területe. Egy széleskörű komplex összefüggésrendszer eredményeként formálódik. A folyamatok tudatos befolyásolásának, terelésének a megalapozása több diszciplína területéről igényel összehangolt, célirányos kutatásokat. A világ különböző részein az emberek gazdasági-társadalmi helyzete nagyon eltérő. Ebből következően az emberközpontúság irányába való elmozdulás sokféle bázison sokféle lehetőséget kínál. Az egyféle kaptafa keresése nem jó megoldás. Adott feltételek, és lehetőségek között kell megtalálni a gazdaságnak azt a működési mechanizmusát, mely legjobban közelíti az emberközpontúság fő kritériumait: az ember szempontjainak, méltóságának, érdekeinek leginkább megfelelő működési rendet. A tudomány feladata az ezen kritériumokkal ellenkező módszer-alkalmazások, működési mechanizmusok alapos feltárása, és a helyükbe léptethető gazdálkodási elvrendszer és módszertani bázis precíz kidolgozása.

A modern gazdaság működésének szakirodalmi megítélése

A modern kapitalizmus modellje mára egyfajta túl-érettségi állapotba jutott. Az irodalomban egyre nagyobb súllyal jelennek meg a gazdaság működési rendjének kritikai elemzésével foglalkozó tanulmányok. Néhány példa a hazai irodalomból: Veres (2016) tanulmánya szerint a fejlett tőkés gazdaságok legfontosabb tartópillérei, közöttük a piac, a verseny, a demokrácia, a szabadság, napjainkra már erősen meggyengültek, eredeti szerepükhöz képest porladóban vannak. Visi (2017) mélyrehatóan elemzi a kialakult, versenyző szegéllyel működő oligopol-piac sajátosságait, rámutatva, hogy ez valójában néhányaknak a világméretű versenyét jelenti. Hoós (2003) tanulmányából kibontakozik, hogy a menedzseri dominanciára épülő vállalat-irányítási buktatók egyik legjellemzőbb megnyilvánulása a javadalmozás terén érhető tetten. Gyakori tapasztalat, hogy miközben a részvényesek veszteségei az egekbe szöknek, a menedzserek csillagászati jövedelmekre tesznek szert.

A fenntarthatóságot súlyosan fenyegető, és a gazdaság emberközpontú működését gátló tényezők között az irodalomban legnagyobb súllyal szereplő problémák (megítélesem szerint):

- a túldimenzionálódott profitérdek, a mértéktelen profit hajsza (és ennek révén a kultúra torzulása),
- a globalizáció,
- a pénzügyi világ sajátos túl-hatalma és a
- a főáramú közgazdaságtan (mainstream) problémaköre.

A főáramú közgazdaságtan magába foglalja többek között a profitérdek gazdasági mozgatórugójának, és a globalizáció pozitív szerepének magyarázatát is. A teljes főáramú közgazdaságtan kritikai szemléletű görcső alá vétele nem jellemző, viszont az egyoldalú haszonelvűségét felróvó kritika felbukkanása igen gyakori.

Túldimenzionálódott profitérdek

Számtalan tudományos munka figyelmeztet arra, hogy az intenzív és igen rövid távú profitérdek dominanciája sérülékennyé teszi az ember fizikai, természeti és kulturális környezetének a biztonságát. *A túldimenzionálódott profitérdek megfékezését sürgető* tanulmányok jellemzően a fenntartható fejlődés, majd az abból kikristályosodó fenntarthatóság eredeti értelmezésének bázisán keletkeztek. A környezetvédelemmel kapcsolatos kutatások egy jelentős része is ide sorolható. Ezek a forrásmunkák direkt, vagy indirekt módon *a gazdaság működési rendjének megváltoztatását* tekintik a fenntarthatóság egyik kulcskérdésének.

A legradikálisabb változást igénylő végcél Lux (2003) sokszor idézett tanulmányában bontható ki. A szerző legfőképpen a gazdaságnak a nonprofit elvű működésre való átállítását, és az emberek világhoz való viszonyulásának alapvető megváltoztatását, pontosabban az emberi természet helyreállítását látja szükségesnek. Elképzelése szerint a piac nem szűnne meg. A vállalatokban a legfelső szinttől a legalsóig mindenki fizetett tulajdonos-alkalmazottá válna. Többé nem lennének részvényesek, a profitérdekeltséget a közjó iránti elkötelezettség váltaná fel.

Jelentős valláseméleti alapozással építkezik Baritz (2016), aki az emberek gondolkodásmódjának változásában, az erényetikai paradigmára való átállásban látja a profitérdek romboló hajtóerejének mérséklési lehetőségét. Abból indul ki, hogy ha változik az ember gondolkodásmódja, megváltozik a ráépülő gazdasági rendszer is. Az emberközpontúság, az erkölcsiség az alap, ez biztosítja a gazdaság működését, és ez adja a gazdasági rendnek a szabályozó elvét. A profitnak helye van a gazdaságban, de szerepváltása szükséges. Az erkölcsi alapú működés tartós eredményt és boldogságot hozhat.

Több tudományos kutatás irányult annak feltárására, hogy a vállalkozás illetőleg maga a vállalkozó képes-e arra, illetőleg rávehető-e arra, hogy a vállalkozását az általános fenntartható-

sági követelményekkel összhangban működtesse (például Shepherd és Patzelt 2011 tanulmánya, illetőleg Rajasekaran 2013 munkája, mely utóbbi széleskörűen áttekinti a vonatkozó kutatási eredményeket). Az a racionális álláspont is kibontakozik, hogy a vállalkozó, a helyzetéből adódóan nem vonatkoztathat el az üzleti szempontoktól. Ebből kiindulva igen határozott megfogalmazást nyer az új utak keresésének a szükségessége, egyidejűleg a változási irányok kidolgozására széleskörű, tudományosan megalapozott javaslatok kidolgozását sürgetik (például Tilley és Young 2009).

Blewitt (2012) a fenntartható fejlődéssel foglalkozó könyvében a szövetkezetek térhódításában látja a fenntarthatóság és az emberközpontúság egyik fő biztosítékát. A szövetkezeteknek elsősorban azokat az előnyeiket emeli ki, melyek a munkahely nagyobb biztonságában, a nyugodtabb, szorongás és feszültségmentes munkavégzési körülményekben, valamint a munkahelyi kapcsolatok emberbarátibb változataiban mutatkoznak meg.

Globalizáció

Berle és Means (1932) már a múlt század első felében rámutat a vállalati mutációként értelmezett részvénytársaság létrejöttévé kialakuló két jelentős tendenciára: az egyik a vállalati méretek növekedése és az egyre nagyobb tőkekoncentráció, a másik a tulajdon és a rendelkezési hatalom szétválása. A részvénytársaságok révén jött létre az a vállalati konstrukció, mely részben alapja, részben motorja volt a globalizálódás folyamatának. Ezen az alapon bontakozott ki a globalizált világgazdaság, a maga óriási gazdasági és politikai befolyással rendelkező vállalatbirodalmaival.

A gazdaság működési mechanizmusa szempontjából a globalizáció legfőbb sajátossága, hogy megfordította a hagyományos piaci működés logikáját. A reálgazdaság által mozgatott tőkepiacot felváltotta a pénz által irányított reálszféra. A pénzvilág irányítja a reálszférát azzal az ellentmondással, hogy a spekuláció jobban kifizetődik, mint a termelés. (A hagyományos piaci logika szerint az árupiac az elsődleges, és az árupiaci folyamatok vezénylik a tőkepiaci, valamint a munkaerő-piaci mozgásokat.)

Közismert, hogy a globalizáció gazdasági megítélése messze nem egységes. Veress (2016) a témában három irányzatot különböztet meg. Ezek: támogató, elutasító, továbbá azonos súlyú pozitív és negatív hatásokat láttató irányzat. A támogatók szerint a globalizáció révén a piacgazdaságok hatékonysága világszinten nő, ami az emberiség egészének érdekeit szolgálja (ide sorolhatók a főáramú közgazdaságtan, a monetáris gazdaságpolitika és a liberális társadalompolitika hívei, intézményi oldalról pedig többek között az IMF, a Világbank, a WTO, az ECB, az EU, és a nemzetközi hitelminősítők). Az elutasítók szerint (akik közé számos közgazdász és társadalomtudós sorolható) a globalizáció kártékonyan hat emberiségre.

A globalizációnak és a pénzügyi világ sajátos túl-hatalmának társadalmi-gazdasági és környezeti veszélyeiről is bőséges irodalmi forrás áll rendelkezésre. A káros hatások bemutatása (ismereteim szerint) a legnagyobb erővel Korten (1995, 2009) munkáiban bontakozik ki. A jelenlegi globális pénzügyi-gazdasági rendszer megöl bennünket – vallja. Javaslatait a 2009-es könyvében 12 pontban foglalja össze. Ezek leglényegesebb elemei: a pénzvilág alapos megreformálása, a pénzkibocsátás felelősségének átruházása a kormányra, a pénzügyi spekuláció viszszaeszközítése, a termeléssel és a termékekkel kapcsolatos természeti, környezeti és egyéb káros kihatásoknak az árakba való beépítése, a gazdaságok nemzeti függetlenségének helyreállítása, a helyi közösségek újrászervezése és önfenntartóvá tétele, a vállalkozások emberi léptékűvé alakítása, a távtulajdon kiküszöbölése, a tulajdonviszonyok demokratizálása, az adórendszer igazságosabbá tétele. A megvalósításban körültekintést, és fokozatosságot javasol.

A globalizáció igen erős hatalmi bázisán ma nem látszanak olyan rések, melyek bármiféle ellenáramot beengednének a rendszerbe. Vida (2007) a kialakult társadalmi-gazdasági rendszert *társadalmi és környezeti fenntarthatatlanságnak* nevezi. A megváltoztatás lehetőségeinek megítélésében reálisan pesszimistának tűnik. Rámutat, hogy a globalizált gazdasági és politikai hatalmi rend ellenérdekelt a változásban. Következőleg a globális feltételek hálója miatt nincs esé-

lye annak, hogy egyes országok külön utat választva más működési modellt vezessenek be, mindemellett a változás az egyes emberek szemléletváltását is igényelné.

A világot ma is sújtó különböző típusú válságjelenségek miatt Tóth (2017) szerint fontos a modellváltásra való mielőbbi sokoldalú felkészülés, nehogy felkészületlenül érjen minket ismert világunk széthullása, amit a számtalan fenyegető veszély közül bármelyik bekövetkezése beindíthat.

Szerves átalakulás és sokoldalú újragondolás

A gazdaság működési rendjének radikális átalakítási lehetőségei fentiek értelmében nem adóttak. Nem is látszik célszerűnek olyan utat választani, amely nem a szerves átalakulás megfelelő terelése révén vezet el az emberközpontú gazdasághoz, valamint a gazdasági oldalról megalapozott fenntarthatósághoz. (Magyarország két esetben is megtapasztalhatta a gyors, radikális és egyben szervesen átalakulás romboló erejét. A szocializmusba, majd a kapitalizmusba való gyors átmenet során is óriási gazdasági és társadalmi károk keletkeztek.)

A jelentős romboló hatások elkerülésének esélyével a változás csak fokozatosan, kisebb-nagyobb lépések sokaságának megtétele révén valósulhat meg. *A fokozatos átalakuláshoz szükséges elvi és módszertani bázis kidolgozatlan.* Nagy valószínűséggel nem elégséges a „papír alapú” kidolgozás. Az új elvek és módszerek alkalmazása egy komoly tanulási folyamatot feltételez, fenntartva az esetlegesen szükségessé váló gyors korrekció lehetőségének a beépítését is. A hazai közvetett gazdaságirányítási rendszer tapasztalatai rámutattak, hogy a javasolt módszerek nem mindig (sőt gyakran nem) váltják ki a kidolgozóik által várt és beígért hatást. Ilyen tapasztalatok a fejlett piacgazdaságok működésében is találhatók.

A gazdálkodás elvi és módszertani kérdéseinek mélyre ható szisztematikus kidolgozása mellett nem nélkülözhető az emberközpontú gazdasággal kölcsönhatásban lévő problémakörök illeszkedési követelményeinek a figyelembe vétele, a módszer-alkalmazásokkal való párhuzamba állítása. Ide sorolható egyrészt az emberek világszemléletének, kultúrájának, fogyasztói értékrendjének és fogyasztási szokásainak új mederbe terelése, másrészt a jellemző érdekdominanciák (és azok várható változásainak) egyfajta keret-feltételként való kezelése.

Nem lehet megjósolni, hogy mikor, milyen módon adódnak reális változtatási lehetőségek. Viszont a fent jelzettek értelmében célszerű lenne ezekre tudományosan megalapozott, széleskörű és sokoldalú tudásbázissal felkészülni. Erőteljesen hangsúlyozandó, hogy *a mélyreható társadalmi-gazdasági változás szükségessége más oldalról is felmerül.* Az emberiség (mind a háztartásban, mind a gyártás és a szolgáltatások terén) eljutott egy viszonylag magas technikai-technológiai fejlettségi szintre. *A nehéz fizikai munkát, továbbá a lélekölő monoton munkát egyre szélesebb körben lehet gépekre, robotokra bízni.* Az itt várható további eredmények mindenképpen előtérbe állítják a gazdaságszervezés, a munkavégzési rendszer, a tanulás, a szabadidő-hasznosítási lehetőségek újragondolásának, és komplex átalakításának követelményét. *A jövőre vonatkozó elképzelések kidolgozása során az emberközpontú gazdaság és a magas gépesítettégű, robotizált gazdaság működtetésének koncepciója egyfajta párhuzamos összhang figyelembe vételét is szükségessé teszi.*

Megítélésem szerint már tapasztalhatók az emberközpontú gazdaság irányába való elmozdulás jelei.

- Egyik leglényegesebb a társadalmi vállalkozások megjelenése, és világszerte növekvő súlya. A társadalmi vállalkozások érdemleges gazdasági tényezővé válása többek között azért jelentős, mert egyes változatai hosszabb távon is szervesen illeszkednek az emberközpontú gazdaság, és a fenntarthatóság követelményrendszeréhez (Illés 2016/b).
- Egyre biztatóbb a vállalatok társadalmi felelősségvállalása kérdéseinek alakulása. (A corporate social responsibility a magyar nyelvű tanulmányokban is gyakran szerepel CSR rövidítéssel.) Ez a kategória eredetileg a vállalatoknak egy önkéntes felelősségvállalását jelentette, melynek keretében a menedzsment a törvényi előírások betartásán túl, széles sáv-

ban integrál a vállalati célkitűzésekbe szociális és ökológiai célokat. Az e témában folytatott tevékenységének fontosabb elemeit számos vállalat hangsúlyozottan kommunikálhatja, így PR eszközként is igen jól hasznosítható (Radácsi 2005). Az önkéntes felelősségvállalás vállalati hatáskörben megoldott finanszírozása szélesítésének maga a versenypiac szab határokat. A CSR témájában egyre karakteresebben formálódnak EU-s szabályok, ajánlások is (például European Commission 2015, és Executive Summary 2015). A téma jelentős szemléletformáló hatású kisugárzással bír, és az elvárások egyfajta magatartási követelményként is megjelennek. Valójában az államoknak lenne igen nagy szerepük abban, hogy a lobbyérdekek leküzdése révén is, globális egységességre törekedve vezessenek be olyan törvényi előírásokat, melyek igen erőteljes szociális és ökológiai célokat szolgálnak. Természetesen az alapvető rendszer-specifikus problémákat ez sem oldaná meg, de fékezhetné a rombolódás ütemét.

- Az ember középpontba állításának szándéka tükröződik a gazdasági teljesítmény egyoldalú GDP alapú mérésének megváltoztatására irányuló törekvésekben, illetőleg kísérletekben is.

A gazdálkodás-módszertani kutatások jelentősége

Tekintettel arra, hogy a gazdaság emberközpontúságának alakulásában a gazdaság hajtóerői és működési feltételei játszanak meghatározó szerepet, a legfontosabb tudományos feladat ezeknek az összefüggéseknek, hatásmechanizmusoknak a mélyreható feltárása. Alaposság szükséges. Az elméleti absztrakciók magas szintjén kidolgozott megoldás a gyakorlat számára félrevezető lehet, ha az absztrakciók feloldása, és a javaslatoknak a valósággal való szisztematikus egybevetése nem történik meg. Erre ma is számos példa található az irodalomban (Illés 2016/a).

A fellelhető javaslatok tükrében az emberközpontú gazdaság irányába való haladás legkevésbé kiforrott részének a gazdaságirányítási, gazdálkodás-szervezési és gazdálkodás-módszertani kérdések tekinthetők. A fentiekben röviden bemutatott javaslatok értékelését a mikor, milyen feltételek mellett, hogyan kérdéseinek részletes kidolgozottsága híján (figyelembe véve a cikk terjedelmi korlátait is) nem tartom célszerűnek. Gondolatébresztő hatásuk természetesen értékelendő.

Módszertani kompatibilitás

A javaslatok megvalósíthatóságának egyik fontos követelménye hogy az elképzelt rendszer elemei gazdálkodás-módszertani szempontból összhangban legyenek, illeszkedjenek egymáshoz. Ez egy bonyolult, többrétegű problémakör. Mibenlétének megvilágítását a munkanélküliség természetes rátájához kapcsolódó, alábbi példák szolgálják.

A közgazdaságtan kimondja, hogy a gazdaság problémamentes működéséhez szükséges a munkanélküliség természetes rátájának a megléte. Ez biztosítja a munkaerő kereslete és kínálata közötti összhangot, és véd a bér eredetű infláció ellen. A természetes ráta becsült értéke országonként és időszakonként változik. Az USA-ra vonatkozóan például Daly és társainak tanulmánya (2011) az aktuális természetes rátát az 5,6 és 6,9 százalék közötti sávban határozza meg, legvalószínűbbnek a 6,25 százalékot tartva. Franz (1989) gazdaságpolitikai szinten közismert gyakorlatként említi meg, hogy a fejlett piacgazdaságok már a gazdaságpolitika kidolgozásakor építenek arra vonatkozó biztosítékokat a rendszerbe, hogy a munkanélküliség ne csökkenjen a szükségesnek becsült szint alá.

Weitzman (1984) egy olyan rendszer kidolgozását javasolja, melyben a bérek egy számottevő része a vállalati nyereség függvényeként alakul (egyfajta nyereségen való osztozkodás keretében). Az elképzelés leglényegesebb vonásai: a bérek a vállalati nyereség függvényében alakuljanak (korlátozott mértékben legyenek „lefelé rugalmasak”), továbbá maradjon meg a hagyományos amerikai vállalat működési modellje, melynek egyik jellemző vonása, hogy a dolgozóknak ne legyen érdemi beleszólási lehetőségük a vállalati ügyekbe. A szerző szerint a konstrukció egyidejűleg a munkanélküliség természetes rátájának a szükségességét is megszüntetné.

A könyv megjelenése óriási szakmai érdeklődést váltott ki. Fedőlapján szerepel egy New York Times idézet, mely szerint Keynes óta ez a legnagyobb gondolat. (Mint hogy a közgazdaságtan elméleti összefüggéseit veszi alapul, és ennek a kategóriáit használja, a vita is jellemzően közgazdaságtani bázison folyik.) Gyakorlati szempontból a modell döntő sajátossága, hogy nem változik a vállalatok magántőkés jellege, továbbá nem változik érdemben a dolgozók vállalathoz való kötődése, és nem változik a dolgozók vállalatok közötti mozgási szabadsága sem. Egyidejűleg *nyeresége* (illetőleg potenciális nyeresége) révén a vállalat képes marad arra, hogy viszonylag tág határok között béreket emeljen, és akár egy kemény bérversenybe bekapcsolódjon. (A javasolt módszer emiatt nem képes védelmet nyújtani a bérnövelésből eredő infláció kirobbanása ellen.) Weitzman modellje tehát nem képes megszüntetni a természetes rátának a munkaerő kereslet és kínálat egyensúlyát biztosító, s ez által a bérinflációt megelőző funkciója szükségességét.

A módszertani kompatibilitás politikai rendszertől független követelmény. Magyarországon például a direkt tervutasításos mechanizmus megszűnése után az állami tulajdonban lévő vállalatok működtetésére formailag a magántőkés vállalatok működési elvét alkalmazták. A munkaerő formailag áruként működött, egyidejűleg valódi teljes foglalkoztatás valósult meg. (Ez valószínűleg politikai célokat szolgált. Komolyan vételére jellemző, hogy a munkaviszonyban nem álló munkaképes korú férfiakat közveszélyes munkakerülés címén megbüntették. A nők esetében a háztartásbeli lét lehetősége ezt a szigorúságot enyhítette.) Többek között a munkanélküliség természetes rátájának hiánya miatt is, az infláció kézben tartására az állam sajátos bér- és árszabályozási rendszereket működtetett, számos komoly diszfunkcionális mellékhatás keletkezése mellett. Módszertani kiegészítésként megemlítenéd, hogy az 1968-ban bevezetett nyereségrészesedési rendszer magyarországi tapasztalatai sem támasztják alá a Weitzman modell működőképességét.

A közgazdaságtan egy magas absztrakciós szint szerint általánosít. Nem tér ki arra az összefüggésre, hogy a munkanélküliség természetes rátájának szükségessége csupán a magántőkés elven működő vállalatok domináló súlya mellett lép fel. Tehát az emberközpontú gazdasággal és a fenntarthatósággal összefüggő *azon elképzelések, melyek egy dominánsan magántőkés elv szerint működő gazdaságban szüntetnék meg a munkanélküliséget, nem életképesek.* A munkanélküliség természetes rátájának a szükségessége elvileg csak akkor szűnhet meg, ha a gazdaság döntő részében olyan vállalatok működnek, ahol a dolgozóknak kifizethető jövedelmeket közvetlenül az árupiac szabályozza (Illés 2016/b). Az összgazdaság működési mechanizmusa szempontjából egy ilyen modell további előnyei közé tartozik, hogy a vállalat fennmaradásával és jövedelmező működésével kapcsolatos érdekek a vállalaton belül maradnak, és minden dolgozót érintenek.

A volt szocialista országok gazdálkodás-módszertani tapasztalatainak feldolgozása

Az irodalomban több olyan módszertani javaslat is található, melyekhez hasonlókat a volt szocialista országok a gyakorlatban alkalmaztak. Az érvényesített konkrét gazdaságirányítási és gazdaság szabályozási módszertan országonként számos szempontból különbözött. Az emberközpontú gazdaság kérdéskörét érintő javaslatok megalapozottságának a javítása érdekében szükséges volna a volt szocialista országok gazdálkodás-módszertani tapasztalatainak szisztematikus feltárása. Ez vélhetőleg egy hatalmas, új módszer-ismereti kincsesbánya tárnait nyitná meg. A módszerek mibenlétére és alkalmazásuk tapasztalataira kellene összpontosítani. A politikai kérdéseket csak annyiban célszerű érinteni, amennyiben a vizsgált módszer alkalmazását befolyásolták. A javaslat mélyebb megvilágítását szolgálja az alábbi három kérdéskör:

- a) Közismert, hogy a piaci értékítélet mechanizmusait nélkülöző gazdaságok nem működtek kellő hatékonysággal. Magyarországon a direkt tervutasításos rendszer merevségei mintegy két évtized után tarthatatlanná váltak. (A közvetlen tervutasításos, illetőleg sajátos fél-piaci rendszerek működését nem érintette sem a túlzott nyereség-hajsza, sem a globalizáció.) Kérdés: a javak jelenlegi fejlettségi szintjén működőképes lehet-e egy olyan gazdaság, mely ki-

iktatja a piac szabályozó szerepét? Ha nem (és nagy valószínűséggel nem), akkor a piacszabályozás, illetőleg a gazdasági szabályozás milyen megoldásai illeszkednek az emberközpontú gazdaság követelményeihez?

- b) Magyarországon mintegy másfél évtizeden át a tisztességtelen ár, illetőleg a tisztességtelen haszon megállapítására a hatóságok elsősorban a költségarányos (illetőleg árarányos) nyereséget vették alapul. A fél-piaci környezetben a költségmegtérülés + költségarányos nyereség szerinti árak kalkulációs elvén működtetett ármechanizmus a kevésbé intenzív nyereségérdekelttség mellett is igen jelentős költség- és termék-torzító hatásokhoz vezetett. (Minél magasabb volt az önköltség, annál nagyobb lehetett a nem tisztességtelennek minősülő nyereség. Az adott feltételek mellett rögzült árképzési rutin az árszabályozás módszerének a változása után is jellemzően tovább élt.) Kérdés: mely ármechanizmus-változatok illeszkednek az emberközpontú gazdaság különböző szintjeihez? Kell-e a ma a versenypiaci termékeknek nevezett termékkör árait valamilyen szinten szabályozni? Lehet-e erre a termékkörre hatékony, érdemi torzításokat nem eredményező árszabályozást kidolgozni?
- c) A volt KGST keretében kialakított, országokra bontott gyártási szakosodás, illetőleg a szellemi tulajdon kezelésének sajátos módszere számos kedvezőtlen hatást váltott ki. A tapasztalatokat szintén célszerű lenne közkinccsé tenni. A szellemi javak kezelésére utaló javaslatok újragondolására ez is gyakorolhatna egyfajta terelő hatást.

Következtetések

A gazdaság-szabályozási és gazdálkodás-módszertani ismeretkör háttérbázisa mellett a nagy horderejű tartalmi kérdések megfogalmazása is egyértelműbbé tehető. Fentiek értelmében ezek egy része közvetlenül a gazdálkodáshoz kapcsolódik, más része szélesebb társadalmi-gazdasági kérdéskört is érint. További kutatásoknak kell választ adnia többek között arra, hogy:

- a) Milyen feltételekkel és módszerekkel harmonizálható a gazdálkodás mibenlétének, tevékenység-vonzatainak és az emberi hajtóerőknek kapcsolatrendszerére? A profit nem csupán hajtóerő. A gazdálkodás eredményességének egyfajta mérőeszköze is. Vizsgálandó, hogy ez az összefüggés hogyan illeszkedik az emberközpontú gazdaság működési mechanizmusába, illetőleg előzetes prognózisok készítése arról, hogy ez az összefüggés az átalakulási folyamat során formálódik.
- b) Szükséges-e a tudományos kutatás, továbbá a kutatás-fejlesztés eredményeinek gazdasági hasznosítása terén kialakult gyakorlat átalakítása?
- c) Milyen módon érhető el a gazdaság emberközpontúságához fűződő általános emberi érdekek fokozatos dominanciára jutása?
- d) Az emberközpontú gazdaság működőképes rendszerváltozatainak melyek a stabil, és melyek a variábilis elemei?
- e) Hogyan lehet szerves módon átalakulni egy olyan gazdasági rendszerbe, melynek mások a fő hajtóerői és a fő szerveződési elvei, hogy eközben megmaradjanak azok a valódi értékek, amelyeket már elért az emberiség?
- f) Szükség van-e a kifinomultan szervezett munkamegosztásra, mely a multi- és transznacionális vállalatok működése révén létrejött? Megoldható-e a globalizált jellegű termelés előnyeinek megtartása a súlyos hátrányok kiküszöbölésével egyidejűleg? Megoldható-e, hogy ne a vállalatok, hanem csupán a gyártási eljárások, módszerek globalizálódjanak? Vannak-e olyan területek, ahol mindenképpen indokolt fenntartani a mai értelemben vett, globalizált jellegű termelést?
- g) Milyen módon érhető el, hogy a nem gyorsan avuló termékek élettartam-hosszabbításában a termékek előállítói és a fogyasztók is érdekeltnek legyenek?

Felhasznált irodalom

- BARITZ S. L. (2016): Háromdimenziós gazdaság. Lehet gazdálkodni erényetikai paradigmában. Kairosz Kiadó, Budapest.
- BLEWITT, J. (2012): Understanding Sustainable Development. Routledge, Abingdon.
- BERLE, A. A. - MEANS, G. C. (1932): 'The Modern Corporation and Private Property. Macmillan Company, New York.
- DALY, M. - HOBIJN, B. - VALLETTA, R. (2011): The Recent Evolution of the Natural Rate of Unemployment. IZA Discussion Paper No. 5832 July 2011.
- EUROPEAN COMMISSION (2015): Commission Staff Working Document on Implementing the UN Guiding Principles on Business and Human Rights - State of Play Brussels, 14.7.2015 SWD(2015) 144 final. Ref. Ares (2015)3138902 - 27/07/2015
- EXECUTIVE SUMMARY (2015): EU Multi Stakeholder Forum on Corporate Social Responsibility 3-4 February, 2015. Brussels, Belgium. Ref. Ares(2015)580495 - 11/02/2015.
- FRANZ, W. (1989): Munkanélküliség és inflációs stabilitás: a NAIRU koncepciója és alkalmazási lehetőségei Gazdaság, Vol. XXIII, No. 4, pp. 134-148.
- HOÓS, J. (2003): A vállalatirányítás "válsága" Cégvezetés, Vol. 11, No 6, pp. 132-140.
- ILLÉS M. (2016/a): Practical Usability Problems in Business Economics. Advances in Economics and Business 4(11): 607-623. DOI: 10.13189/aeb.2016.041108
- ILLÉS M. (2016/b): Enterprise Models in Terms of Sustainability. Theory, Methodology, Practice, Special issue, pp. 55-67. <http://dx.doi.org/10.18096/TMP.2016.02.05>
- KORTEN, D. C. (1995): When Corporations Rule The World. Kumarian Press, Inc. and Berrett-Koehler Publishers, Inc. San Francisco. (Magyar kiadás: 1996, Tőkés társaságok világalma. Magyar Kapu Alapítvány EKF Hálózat, Budapest.)
- KORTEN D. C. (2009) Agenda for a New Economy. From Phantom Wealth to Real Wealth. Berrett-Koehler Publishers, Inc. San Francisco. (Magyar kiadás: 2009, Gyilkos vagy humánus gazdaság. Kairosz Kiadó, Budapest.)
- LUX, K. (2003): The Failure of the Profit Motive. Ecological Economics. Volume 44, Issue 1, February, pp. 1-9.
- MARTIN, R. L. - OSBERG, S. (2007): Social Entrepreneurship: The Case for Definition. Stanford Social Innovation Review, Spring pp. 29-39
- RAJASEKARAN, B. (2013): Sustainable Entrepreneurship: Past Researches and Future Directions. Journal of Entrepreneurship and Management. Volume 2, Issue 1 (February) pp. 20-27.
- SHEPHERD, D. A. - PATZELT, H. (2011): The New Field of Sustainable Entrepreneurship: Studying Entrepreneurial Action Linking "What Is to Be Sustained" With "What Is to Be Developed". Entrepreneurship Theory and Practice. Volume 35, Issue 1 (January) pp. 137-163. DOI: 10.1111/j.1540-6520.2010.00426.x
- SCHUMACHER, E. F. (1972): Small is Beautiful – A Study of Economics as if People mattered. Blond & Briggs Ltd., London. (Magyar kiadás: 1991, A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.)
- TÓTH G. (2017): Az új paradigma építőkövei – 3. rész. Köz-Gazdaság, 1. sz. pp. 119-134.
- TILLEY, F.- YOUNG, W. (2009) Sustainability Entrepreneurs - Could they be the True Wealth Generators of the Future? Greener Management International, 55, pp. 79-92. Published version: <http://www.greenleaf-publishing.com/greenleaf/jour...>
- VERESS J. (2016): Adós országok versus globál hitelezők. (A válságkezelés több évtizedes állóvízéről). Köz-Gazdaság. 3. sz. 293-302.
- VIDA, G. (2007): Fenntarthatóság és a tudósok felelőssége. Magyar Tudomány (168) 12. pp. 1600-1606.

-
- VISSI F. (2017): Az oligopólium versenyzőszegéllyel – a hatalom sodrásában. Versenytükör, 1. sz. pp. 32-49.
- WEITZMAN, M. L.(1984): The Share Economy. Harvard University Press, Cambridge, Mass.